

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано проблему співвідношення теоретичних та ідеологічних уявлень у генезі визначень соціальної функції держави.

Ключові слова: функція, функція держави, соціальна функція держави, соціальна держава.

Поняття соціальної функції держави пройшло значну теоретичну еволюцію, починаючи з XIX ст. і закінчуючи сьогоднішнім. До XIX ст. відноситься виникнення ідей соціального страхування або, в термінології того часу, «взаємної допомоги», що пізніше стане основним інструментом соціальної солідарності і яке, на думку Лейбніца, має захищати людей від ризиків. «У цю епоху з'являються три моделі осмислення суспільних зв'язків: суспільний договір (що впливає з політичного торгу різних суспільних груп); ринок (розглянутий як невидима рука, покликана пов'язувати людей економічно) і страхування (зрозуміле як невидима рука суспільної солідарності)» [17, с. 19-20].

Ідеї соціального страхування як механізму усунення індивідуальних ризиків набули втілення ще у вигляді спільних кас при гільдіях і професійних цехах, що здійснювали соціальну допомогу вдовам і сиротам членів цеху, в сільських громадах, «вогневих товариствах» (XV ст. – у німецьких замках), «коров'ячих касах» (XVI ст.), страхових акціонерних товариствах (перше – голандсько-остіндська компанія, 1602 ст.), «тонтінах» (за ім'ям італійського лікаря Тонті – XVII ст., Франція), похоронних і пенсійних касах (XVIII ст.), товариствах зі страхування життя (перше виникли в 1765 р. в Англії).

У XVIII ст. ідеї соціального страхування набувають подальшого розвитку. У 1754 р. Пьярон де Шамюссе публікує «План будинку асоціацій», відповідно до якого, за умови внеску досить помірної суми, кожен асоційований вкладник

зможе, у разі хвороби, одержати всі вигоди соціальної допомоги; у 1770 р. цей же автор видає «Записку про товариства по страхуванню здоров'я». У 1788 р. Клав'єр представляє «Проспект відносного введення довічного страхування», в якому пише: «Довічне страхування приходить на допомогу тому дорогоцінному почуттю, що пов'язує індивіда з іншими індивідами і дозволяє йому вижити. Подібне страхування означає безпеку щодо нещасливих обставин» [17, с. 65].

Примітним є те, що Клав'єр пропонував довічне страхування «за встановленнями уряду і під його опікою і наглядом», однак ці ідеї були втілені лише через сто років. У ті ж часи вони розглядалися як аморальні, що підривають принцип особистої відповідальності, відповідно до якого людина є господарем своєї долі й відповідає за себе сама, і протиставлялися передбачливості, що зобов'язує індивіда піклуватися про своє майбутнє [17, с. 65-66].

До цього ж періоду відноситься розвиток, поряд з ідеєю солідарності, й ідеології справедливості, що набули в ході Французької революції форми принципів. Ідея справедливості, що розуміється як відповідність природи речей економічним або політичним нормам, була доповнена ідеєю справедливості в рамках суспільного договору і природних прав людини.

Наступний етап розвитку соціальних функцій починається у другій половині XIX ст. і характеризується переходом соціальних функцій суспільства до держави, який можна позначити як етап державної соціальної політики.

Середина XIX ст. стала тим перехрестям, на якому зустрілися раціональний, продиктований об'єктивними потребами виживання та економіки, шлях розвитку соціальних функцій держави, та ірраціональний, обумовлений релігією, моральністю і милосердям. Розвиток продуктивних сил зажадав більш могутньої соціальної інтеграції суспільства, що могла бути досягнута тільки через діяльність держави з консолідації всіх громадян на основі солідарності. При цьому відносини держави та суспільства, з одного боку, і держави та особистості – з іншого, зазнали визначених змін, що були пов'язані із збігом державних цілей і морально-етичних принципів людського співжиття.

На відміну від соціалістів-утопістів, які підкреслювали домінуючу цінність спільного блага і підпорядкування особистих інтересів інтересам суспільства й відводили державі роль забезпечення суспільних цілей, ідея соціальної держави із самого її зародження знімає наявне з часів Аристотеля протиріччя, що виникало з розподілу держав на правильні (у них досягається спільне благо) і неправильні (там, де досягаються приватні цілі). У соціальній державі вперше відбувається збіг особистісних і суспільних цілей. І не простий збіг, а прийняття державою цілей індивіда як своїх власних.

Основою ідеї про соціальну спрямованість держави слугували уявлення соціалістів-утопістів [17, с. 67], що трансформувалися в І. Бентама та Е. Чедвіка в тезу «про необхідність оцінки будь-якого законодавства і всіх інституцій з погляду принципу «найбільшого щастя для найбільшого числа людей» [7, с. 18]. Е. Чедвік першим висунув положення про необхідність змін соціального середовища за допомогою державної діяльності, що «не тільки виконує функцію допомоги слабким, але й створює умови для розвитку своїх громадян» [17, с. 65–68].

Держава визнала себе відповідальною за умови життя людей, благодійність перестала бути тільки актом віри і проявом жалю до окремої людини і стала державною функцією. Прихід держави як суб'єкта соціального захисту на зміну приватній добродійності призвів, з одного боку, до різкого зростання обсягу соціальних гарантій і чисельності їхніх отримувачів у суспільстві, з іншого – до посилення домагань суспільства щодо держави. Усе це стало основою для зміни ролі держави у відносинах «державна – особистість». Особистість із зобов'язаної щодо держави перетворилася на того суб'єкта, якому держава є зобов'язаною.

«Розвиток сучасної соціальної держави ... означав, на противагу принципам існуючої в Європі вже з XVI ст. державної допомоги бідним, щось абсолютно нове. У той час, як допомога бідним виходила з уявлення про індивідуальну заборгованість нужденних у допомозі і була орієнтована на загальний добробут в аспекті підтримки суспільного порядку, соціальне

страхування висувало на перший план загальні причини нестатку і надавало досягненню індивідуального добробуту відповідної спрямованості» [12, с. 11].

Метою статті є побудова описової характеристики науково-теоретичних та ідеологічних чинників визначення соціальної функції держави.

Завданнями статті, у зв'язку з вищезазначеним, є побудова описової характеристики (а) науково-теоретичних чинників визначення соціальної функції держави та (б) ідеологічних чинників визначення соціальної функції держави.

Розглядаючи соціальну функцію як основного «провідника» ідеї соціальної держави, необхідно зупинитися на виявленні її співвідношення із соціальною політикою, проаналізувати її структуру і механізм її реалізації.

Для вирішення поставленого завдання слід, перш за все, з'ясувати обсяг понять, які охоплюються термінами «функція держави» і «політика». Термін «функція» (від лат. *functio* – виконання, здійснення) вперше введено в науковий обіг представниками фізико-математичних наук Г.-В. Лейбніцем та І. Бернуллі. Цей термін використовувався задля вираження залежності однієї змінної величини від іншої [9, с. 615; 11, с. 630].

У біології та в деяких соціальних науках (соціологія, етнографія, антропологія, культурологія та ін.) цей термін позначає роль різних процесів і структур в процесі підтримки цілісності та стійкості систем, частинами яких вони є. Наприклад, функцією серця є забезпечення безперервності кровообігу, постачання всіх органів організму киснем і, тим самим, збереження цілісності та життєспроможності організму.

Юридична наука, запозичивши цей термін з природничих наук, наповнила його власним, політико-правовим, сенсом. Вказуючи на діяльність держави, відбиваючи її сутність і соціальне призначення, функції держави є предметом значного наукового і практичного інтересу. Всебічне дослідження цього питання і його успішне вирішення мають важливе значення для формування нової державності.

Разом із тим слід зазначити, що для колишньої радянської юриспруденції проблема функцій держави не завжди була пріоритетним напрямком наукового пошуку.

Між тим соціальна функція (у більш-менш розвиненому вигляді) є наявною у будь-якої держави, незалежно від того, закріплюється в її законодавстві положення про те, чи є вона соціальною, чи ні. Зокрема, важко заперечувати наявність соціальної функції в рабовласницької держави, навіть у тому випадку, коли її обсяг, як, наприклад, у Стародавньому Римі, зведений до задоволення вимог «хліба і видовищ». Однак далеко не завжди соціальна функція виступає інструментом реалізації соціального призначення держави. Для того, щоб розкрити всі особливості даного феномена, необхідно розглянути соціальну функцію і соціальну політику з точки зору інструментальних характеристик як засобів реалізації конституційного положення про соціальну державу.

Крім того, потребує пояснення положення щодо основних засобів забезпечення соціальної функції. Вона припускає, що поряд з ними є і неосновні, допоміжні. Отже, доцільно прояснити питання про те, які із засобів (інструментів і технологій) для держави є основними, а які – допоміжними, які з них безпосередньо призначені для реалізації ідеї соціальної держави, а які опосередковано сприяють цьому, але безпосередньо беруть участь у підтримці інших параметрів держави.

Іншою проблемою, з якою доводиться стикатися в процесі аналізу соціальної функції держави, є багатозначність самого терміна «соціальний». Ним позначаються тісно взаємопов'язані, але, разом із тим, достатньо різні явища: соціальна політика, соціальна діяльність, соціальна функція, соціальні відносини та ін. Більше того, і держава за своєю природою є явищем соціальним, одним з основних соціальних інститутів. Така багатозначність терміна і множинність явищ, за допомогою якого вони визначаються, створює серйозні методологічні труднощі. Подолати їх можливо тільки за умови з'ясування обсягу понять,

охоплюваних терміном «соціальний», які додаються до того чи іншого явища і, перш за все, до соціальної сфери.

Соціальна функція держави як наукова категорія була виділена в роботах ряду вчених в 1980-і рр. ХХ ст. [1-3]. Багато в чому це було обумовлено прийняттям Конституції СРСР 1977 р. і підвищенням значення соціальної діяльності держав. Однак соціальна функція, на відміну від функції регулювання міри праці та міри споживання, не стала предметом багаторічних пошуків. У той же час, багато дослідників пропонували розглядати діяльність держави щодо соціального забезпечення в якості її самостійної функції, називаючи її «функцією забезпечення добробуту народу», «соціальною функцією» або «функцією соціальних послуг» [4, с. 32].

У сучасній теорії держави і права вже міцно утвердилася думка про те, що «головною функцією держави в цивілізованому суспільстві може і повинна стати охорона інтересів людини, захист її прав». Ця функція в тій чи іншій мірі є характерною для будь-якої держави. Широке тлумачення терміна «соціальний» означає «суспільний, себто, той, який відноситься до життя людей і їх відносин в суспільстві» [15, с. 70]. У цьому сенсі держава за своєю природою є соціальною, виступає формою суспільства, макрорегулятивним інститутом, що вийшов із суспільства для впорядкування спільних справ. Поряд із цим існує і більш вузьке розуміння терміна «соціальний»: той, що має відношення до сфери міжособистісних стосунків, пов'язаний із задоволенням певних потреб, з відносинами, що складаються з приводу. Вирішуючи питання про співвідношення соціальної функції та соціальної політики, доводиться стикатися з певною методологічною важкістю, пов'язаною насамперед із тим, що і соціальна функція, і соціальна політика конструюються через поняття діяльності.

Практично в усіх інтерпретаціях поняття «функція держави» є присутнім термін «діяльність» [2, с. 22]. Так, аналіз визначень і парадигм в означеній проблематиці в російськомовних та україномовних джерелах юридичної науки дозволяє виділити основні, якісно однорідні методологічні підходи до розуміння

функцій держави. До них відносяться діяльнісний, предметно-політичний, соціально-телеологічний та інтегративний підходи.

Діяльнісний підхід. У рамках цього підходу функції держави визначаються як основні напрямки (сторони, різновиди) діяльності держави. Прихильники цього підходу (його можна визнати на сьогодні найбільш поширеним) вважають, що функції держави – це, перш за все, її діяльність, робота, управління суспільством, державно-правовий вплив і інші, близькі за змістом, вияви динаміки і соціально-активної ролі держави. Даної точки зору серед науковців, зокрема, дотримуються М. Черноголовкін, В. Чиркін та ін. [16-17]. Щодо розуміння соціальної функції держави цей підхід є евристично-плідним в силу розуміння активно-реконструюючої діяльності держави щодо відносно-статичних і рутинізованих соціальних відносин, які, при набутті ними правової форми, стають соціально-раціональними. З іншого боку, йдеться про державну владу як дистриб'ютора в соціально-економічних та соціокультурних відносинах, який набуває функцій глобального управління процесами розподілу та перерозподілу ресурсів у відповідності із цілями свободи, рівності та соціальної солідарності.

Предметно-політичний і політологічний. У рамках цього підходу функції держави розглядаються з точки зору предмета і механізмів її діяльності, а також технологій і методів її впливу на суспільство та різні соціальні групи (О. Венгеров, О. Денисов, М. Морозов, В. Петров та ін.) [10–13].

Щодо розуміння соціальної функції держави цей підхід є евристично-плідним в силу його зв'язку із різноплановими політтехнологіями, які держава може використовувати задля досягнення стратегічних або поточних соціальних цілей (наприклад, популістські технології, що передбачають використання соціальних гасел під час виборчих кампаній). При цьому держава може лавірувати між різними соціальними групами задля досягнення консенсусу щодо різноманітних соціальних питань та проєктів, реалізуючи стратегії соціального бонапартизму (при цьому в суспільстві поширюється ідеологія надкласовості держави).

Соціально-телеологічний. Функції держави, за з цим підходом, означають реалізацію її соціального призначення, яке полягає в управлінні спільними справами задля подолання соціального корпоративізму (О. Глебов, Л. Каск, І. Самощенко та ін.) [4; 6–8; 12].

Інтегративний. Функції держави – це основні напрямки її діяльності, а також цілі, методи, форми та засоби її здійснення (В. Бабаєв, С. Бабаєв, В. Корельський, В. Оксамитний, В. Сірих та ін.). Інтегративний підхід є різновидом діяльнісного підходу в його конкретизації формальних та інструментально-цільових вимірів соціодержавної активності.

Через поняття діяльності розкривається і зміст поняття «політика». Згідно словникового тлумачення даного терміну, під політикою розуміється «діяльність держави у сфері внутрішнього життя країни та міжнародних відносин, а також діяльність громадських угруповань, партій, що визначається їхніми інтересами та цілями».

При зіставленні появи у другій половині XIX ст. і подальшого розвитку в XX ст. наукових та ідеологічних уявлень щодо соціальної функції держави з глобальними змінами в цей період суспільства стає очевидним, що прийняття на себе державою соціальних функцій є не наслідком окремо взятих факторів, а пов'язане із зміною ролі людини в суспільстві, економіці, виробництві. Зміна відносини «влада – особистість», внаслідок суспільно-економічного і науково-технічного прогресу стало причиною виникнення нового цивілізаційного рівня розвитку держави – соціальної держави.

Набуття державою власне соціальних функцій змінило всю її функціональну структуру. Соціальні функції стали домінуючими, виникли й постійно з'являються нові функціональні системи соціальної спрямованості, кількість соціальних функцій збільшується, і вони сприяють сутнісному перетворенню правових, владних і економічних характеристик держави. Подальший розгляд динаміки соціальних функцій є можливим тільки через призму сутнісних характеристик соціальної держави.

Список литературы:

1. *Аникевич А. Г.* Политическая власть: вопросы методологии исследования /А. Г. Аникевич. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1986. – 202 с.
2. *Бабаев В. К.* Презумпции в советском праве : учеб. пособие / В. К. Бабаев. – Горький : Горьк. высш. шк. МВД, 1974. – 124 с.
3. *Гессен В. М.* Основы конституционного права / В. М. Гессен. – 2-е изд. – Пг., 1918. – 437 с.
4. *Глебов А. П.* Понятие и структура функций социалистического государства : пособие по спецкурсу «Проблемы теории социалистического государства и права» / А. П. Глебов. – Воронеж, 1974. – 163 с.
5. *Денисов А. И.* Советское государство. Возникновение, развитие, сущность и функции /А. И. Денисов. – М., 1967. – 155 с.
6. *Каск Л. И.* Функции и структура государства / Л. И. Каск. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1969. – 65 с.
7. *Каск Л. И.* О значении социальных наук // Известия вузов. Сер.: Правоведение. – 1968. – № 6. – С. 120–131.
8. *Каск Л. И.* О некоторых вопросах понятия функций государства / Л. И. Каск, Л. В. Николаева // Вестник ЛГУ. Сер.: Экономика, философия, право. – 1974. – Вып. 2. – С. 103–112.
9. Математический энциклопедический словарь / под ред. Ю. В. Прохорова. – М., 1988. – С. 615.
10. *Морозова Л. А.* Теория государства и права : учебник для вузов / Л. А. Морозова. – М. : Юрист, 2002. – 414 с.
11. Правоприменение в Советском государстве / отв. ред. И. Н. Кузнецов, И. С. Самощенко. – М. : Юрид. лит., 1985. – 303 с.
12. *Самощенко И. С.* Охрана режима законности Советским государством // Правоохранительная деятельность Советского государства – метод обеспечения социалистической законности / И. С. Самощенко. – М. : Госюриздат, 1960. – 200 с.
13. Теория государства и права: Теория государства / под ред. А. Б. Венгерова. – М. : Юрист, 1995. – 254 с.
14. Философский словарь / под ред. В. П. Фролова. – М. : Республика, 2001. – С. 636-637.
15. *Халипов В. Ф.* Кратология как система наук о власти / В. Ф. Халипов. – М. : Республика, 1999. – 302 с.
16. *Черноголовкин Н. В.* Теория функций социалистического государства / Н. В. Черноголовкин. – М. : Юрид. лит., 1970. – 215 с.
17. *Чиркин В. Е.* Государственное управление: элементарный курс / В. Е. Чиркин. – М. : Юристъ, 2001. – 318 с.

***Кошарновская С. Л.* Теоретические основы определения социальной функции государства: к постановке проблемы.**

Статья посвящена научной проблеме соотношения теоретических и идеологических представлений в генезисе определений социальной функции государства.

Ключевые слова: функция, функция государства, социальная функция государства, социальное государство.

***Kosharnovska S. L.* The theoretical basis for determining the social function of the state: to the problem.**

The article deals with the problem of scientific value of the theoretical and ideological ideas in the genesis of the definitions of the social functions of the state.

Key words: function, the function of the state, the social function of the state, social state.